

Mariska Tjoelker

*Stof
tot zwijgen*

ALFABET UITGEVERS

2022

De personages in dit boek zijn verzonnen; elke gelijkenis met levende of overleden personen berust op louter toeval.

Het citaat van Thomas Cromwell komt uit *De spiegel & het licht*,
van Hilary Mantel, Meridiaan Uitgevers, 2020

Het citaat uit de Open Brief aan de Leden der Groote Sociëteit te Enschede
op pagina 83 komt uit *Een eigen patroon. Geschiedenis van een joodse familie en haar bedrijven, ca. 1800-1964*, van Francisca de Haan,
Uitgeverij Aksant, 2002

Op pagina 111 en 312 zingt Julia een regel uit het lied 'M'n opa' van
Annie M.G. Schmidt, uit de serie *Ja zuster, nee zuster* (1966-1968)

Copyright © 2022 Mariska Tjoelker
Omslagontwerp Studio Jan de Boer
Omslagbeeld Eva Besnyö / MAI Beeldbank
Auteursfoto Peter Arno Broer
Typografie binnenwerk Peter Verwey

ISBN 978 90 213 4045 6

NUR 301

alfabetuitgevers.nl

Alfabet Uitgevers vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van dit boek is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Begin

ENSCHDEDE – 1907

Janus liep nog eens een rondje om de landauer en poetste her en der nog wat laatste ongerechtigheden weg. Meneer en mevrouw moesten straks naar een toneelvoorstelling en vooral mevrouw vond het belangrijk om goed voor de dag te komen: de mooiste landauer, het lakwerk onberispelijk, de twee paarden geborsteld en ingevlochten, de teugels glanzend ingevet. Toen hij het rijtuig helemaal had nage-lopen, liep hij naar de kast voor de deken. Hij legde er twee extra onder de bank; het kon 's avonds nog weleens fris zijn en mevrouw was een koukleum. Het werd waarschijnlijk haar laatste avondje uit voorlopig – vanmorgen in de keuken had Mirjam hem in geuren en kleuren verteld hoe schitterend het wiegje was geworden.

‘Maar goed, mooie wieg of niet, ik hoop vooral dat het een kereltje wordt. Voor mevrouw, begrijp je,’ had ze geknipoogd en Janus was in de lach geschoten – typisch Mirjam om zoiets hardop te zeggen. Tegelijkertijd had hij ook de vertrouwde steek gevoeld. Zolang hij aan het werk was en af en toe een paar biertjes pakte, ging het best. Hij had ook helemaal geen reden tot klagen: er waren er genoeg die het slechter hadden. Jongens die bij de bedeling terechtwamen terwijl er thuis twaalf, dertien kinderen rondliepen – dat was pas erg. Zijn Janneman werd al een hele jongen, ze hadden met z'n tweeën in hun huisje mogen blijven en meneer en mevrouw hadden hem hartstikke goed geholpen en dat zei hem heel wat meer dan de verhalen die soms werden rondgebasuind. Zeker op zaterdagavond, met een paar grote

glazen bier in de man: de onzin die sommige wevers dan uitkraamden. Vroeger ging hij er nog weleens tegenin, zei hij dat de familie van meneer en mevrouw niks niet verschildte van andere families. Ze gingen niet naar de kerk maar naar de synagoge en dat deden ze niet op zondag, maar op zaterdag. Nou en, wat zou dat? Maar het hielp geen ene donder en het was altijd hetzelfde klikje dat erover begon. Dwazen, dat waren het.

Janus sloot net het deurtje van het rijtuig toen hij voetstappen in het grind hoorde. Hij liep naar voren en schoof de deur open.

‘Ha, Janus, kerel. Mirjam zei al dat je hier zou zijn. Alles in orde?’

‘Zeker, meneer. Ik heb het rijtuig vast klaargemaakt voor vanavond, daar had mevrouw om gevraagd.’

Levi Goedmoedt liep keurend om de glanzende landauer heen. ‘Keurig, kerel, keurig. Ik kan m’n haar erin kammen, zagezegd.’

‘Nou, dat zal niet nodig zijn, meneer,’ antwoordde Janus, terwijl hij zijn poetsdoek van de treeplank pakte en begon te vouwen. Hij had Mirjam beloofd nog even bij de moestuin te kijken, ze had gezegd dat de bonen wat te snel gingen. Goedmoedt liep nog een keer om het rijtuig heen en had inmiddels zijn hoed afgenomen. Dat voorspelde weinig goeds voor Mirjams bonen, vreesde Janus.

‘Zeg, kerel,’ begon Levi en hij draaide zich op zijn hakken om zodat hij Janus recht aankeek. ‘Wat ik al een tijdje met je wilde bespreken... Je weet dat mijn echtgenote binnenkort, nou ja,’ en hij kuchte achter zijn hand, ‘er komt een kind bij, zagezegd.’ Janus keek naar zijn klompen en probeerde zijn ongeduld te verbergen.

‘Goed. Nu...’ Levi kuchte nog eens. ‘Welnu, mevrouw en ik hebben erover gesproken en wij hebben besloten dat het beter is als jouw Jan niet meer met Sara komt spelen. Ze krijgt nu een broertje of een zusje om mee te spelen, nietwaar? Bovendien zal Jan binnenkort wel naar het weversschooltje gaan, zeker?’

‘Over een half jaartje, meneer.’

‘Ja, precies, over een half jaar. Natuurlijk, natuurlijk.’

Janus verbeet zich. Hij stopte zijn handen in de zakken van zijn jasje.

‘Het is op die leeftijd ook maar beter om apart te spelen, vind je niet? Jongetjes worden op een bepaald moment zo ruw en onbehouwen. Dat is niks voor onze Sara.’ Goedmoedt zette zijn hoed weer op en gaf Janus een ferme klap op de schouder. ‘Fijn om dit zo even met je te kunnen bespreken. Ik wist al wel dat je het met me eens zou zijn, ik zei het gisteren nog tegen moeder de vrouw. Ik zei: die Janus van ons is een fidele kerel, die begrijpt precies wat ik bedoel. Nou, tot vanavond dan. Mevrouw wil graag om zes uur vertrekken.’

‘Geen probleem, meneer. Tot vanavond.’ Hij keek hoe Levi met stevige passen richting de dienstingang van de villa liep. Toen schoof hij de deur van het koetshuis dicht en haastte zich richting moestuin. Hij dacht aan Janneman. Zijn zoon en Sara waren dikke mik, al vanaf de allereerste keer dat hij hem mee had mogen nemen – ontlasten we je schoonzus ook een beetje, had mevrouw indertijd gezegd. Met een diepe zucht trok hij een mesje uit zijn zak en toog aan het werk: de bonen moesten inderdaad gedieft.

Die avond ging hij bij Janneman op de rand van het ledikant zitten. Hij moest ineens denken aan de avond dat Marietje... toen hij ook zo naast zijn zoon had gezeten, met woorden als ziek en begraven en we komen er samen wel doorheen, Janneman, je zult het zien, jongen, je zult het zien. Ach, en de ochtend daarna, toen Janneman naar hem toe kwam rennen, waar z’n moeder nou bleef, de bedstee dicht, waarom dan – het was alweer drie jaar geleden maar Janus kreeg er nog steeds de rillingen van. Hij knipperde even met zijn ogen en streek Janneman door zijn haar. In zijn hoofd klonk de stem van Marietje: kijk hem nou toch, met zijn mooie koppie en zijn melkboerenhondenhaar. Janus slikte.

‘Zeg, Janneman, hoor eens, jongen,’ begon hij, en hij probeerde geruststellend te klinken. ‘Sara’s vader kwam vandaag naar me

toe... En... goed... Het zit zo... Je kunt niet meer met Sara spelen, jongen. Ze krijgt namelijk een broertje of zusje, zie je? Dus... nou, zodoende...' Ja, dus wat, Janus Warrink, sprak hij zichzelf toe. Dus wat? Janneman staarde hem aan, zijn blik veel te donker voor een ventje van amper acht.

'Haar moeder krijgt een baby, dat weet ik toch allang! Hoezo kan ik dan niet meer met haar spelen?'

'Sara's vader en moeder willen het gewoon niet meer hebben, dat zei haar vader. Omdat er een baby komt. En Sara gaat binnenkort naar een andere school...'

'Nou én! Dan kunnen we nog steeds wel spelen! Of mag ze niet meer met jongens?' Op zijn gezicht daagde iets van begrip.

'Dat weet ik niet, daar heb ik niks van gehoord.' Janus keek verwonderd naar zijn zoon, een en al spichtigheid, en hoe was het mogelijk dat in zijn oogopslag al de man schemerde die hij worden zou, een man om rekening mee te houden – hij zag hem voor zich, alsof hij nu al voor hem stond.

'Met wie moet ik dan spelen?'

'Jongen, jongen, dat weet ik toch ook allemaal niet,' en verdomme, Marietje, kijk nou eens!, terwijl hij Janneman nog maar een keer door z'n haar streek en deed of hij diens tranen niet zag.

'Het spijt me, jong,' zei hij zachtjes, en bij God, het speet hem echt, bijna net zo erg als toen hij hem over Marietje moest vertellen. Naast hem haalde Janneman zijn neus op en zijn stem klonk iel toen hij vroeg wat er dan met het vlot moest gebeuren, morgen zouden ze dat afmaken, hoe moest dat dan?

Maar Janus schudde resoluut zijn hoofd. 'Nou, Janneman, doe dat maar niet.' Hij richtte zijn blik op zijn handen en bad dat het genoeg zou zijn.

'Hoezo niet?'

Het was niet genoeg.

Janus slaakte een diepe zucht en keek Janneman strak aan toen

hij begon te spreken. ‘Omdat ik voor Sara’s vader en moeder werk, daarom. En als haar vader merkt dat jullie toch... nou ja, ik hoef je toch niet uit te leggen wat er dan kan gebeuren?’

Met een opstandige blik keek Jan hem aan.

‘Verdomme, jongen, dat begrijp je best! Het is namelijk heel eenvoudig, Janneman. Als jij niet luistert, raak ik m’n werk kwijt en dan mogen we hier niet meer wonen. Dan staan we op straat en komen we binnen de kortste keren bij de bedeling terecht. Begrijp je dat?’

‘Nietes!’

Net zo snel als zijn woede op was gekomen, zakte die nu ook weer weg. ‘Soms werken de dingen zo, ik kan er ook niks aan doen,’ zei hij zacht.

Met een schielijke beweging trok Janneman de dekens op en draaide zich om, zijn rug naar Janus toe gekeerd. Janus streek hem nog even over zijn kruin en toen er geen reactie kwam, stond hij langzaam op. Hij was het kamertje al uit toen hij Jannemans stem hoorde.

‘Mag ik nog wel gedag zeggen, denk je?’

Snel draaide Janus zich om. ‘Ik zal het vragen, goed? Morgen. Nu moet je slapen.’

Het bedremmelde ‘goed’ dat vanonder de dekens klonk, sloeg stuk tegen de donkere balken boven de bedstee.

DEEL EEN

Draden

I

ENSCHDEDE, NAJAAR 1920

Net toen Jan Warrink zijn laatste beetje lauwe koffie naar binnen klokte, hoorde hij boven zijn vader roepen. Met twee treden tegelijk vloog hij de trap op en zag dat Janus nog in z'n bed lag.

'Help me eens even overeind,' zei zijn vader, maar Jan staarde hem alleen maar aan.

'Pa, kijk nou! Je ligt nu al bekken te trekken! Je denkt toch zeker niet...'

'Ja, houd maar op, het doet verdomde zeer ook! Maar ik moet wel aan het werk, dat snap je toch ook wel?'

'Helemaal niet, je blijft maar mooi in je nest liggen. Ik loop vanmiddag wel even bij de dokter naar binnen.'

'Die heeft wel wat beters te doen. Help me nou maar gewoon. Als ik eenmaal sta, gaat het heus wel weer.' Kreunend probeerde hij overeind te komen.

'Ouwe, nu is het afgelopen, hè,' maakte Jan er een eind aan. 'Jij gaat plat, klaar! Ik zal zien of ik iemand kan vinden die straks bij de Goedmoedts langsgaat om te zeggen dat je niet kunt komen.'

'Maar hoe moet dat dan met de jongejuffrouw?' protesteerde Janus. 'Ik kan dat kind toch zeker niet op het station laten staan?'

'Kan Goedmoedt zelf haar niet ophalen dan?' vroeg Jan ongeduldig.

'Die is op zakenreis!' antwoordde Janus.

'Nou, dan moeten ze daar maar iets anders regelen,' zei Jan schouderophalend.

‘Ja, dat zal. Maar ik ben verantwoordelijk! En ik wil niet dat ze in haar eentje naar huis moet lopen. Ze heeft vast de nodige bagage bij zich en ik vind het ook niet vertrouwd met dat gespuis tegenwoordig op straat. Kun jij haar niet ophalen?’

Ongelovig keek Jan hem aan. ‘Zeg, nou moet je niet overdrijven, hoor. Ze is net zo oud als ik, ze studeert, dus me dunkt dat ze op het station ook wel een rijtuig weet te regelen.’

Maar Janus was onvermurwbaar: stel dat ze net de verkeerde trof, en bovendien, met een kwade blik naar Jan: het ging erom dat meneer en mevrouw hem vertrouwden, hem en niemand anders, dus hij moest dit zien op te lossen. Wat had Jan dan gedacht, dat hij al die jaren maar wat had aangerommeld, nee, jongeman, om de dooie donder niet, verantwoordelijkheden, afspraken nakomen, en had hij hem niet ook zo opgevoed?

‘Goed, goed, rustig nou maar,’ gaf Jan zich gewonnen. Hij frunikte wat aan de zoom van zijn werkkieel en wierp zijn vader toen een vertwijfelde blik toe. ‘Dit kan dan zeker niet, of wel?’

‘Trek in ieder geval een schone aan. Mijn jas en mijn chauffeurspet liggen in de provisiekamer, Mirjam weet wel waar.’

‘Oké.’

‘O, en Jan?’

‘Hm?’

‘Als de voorman sputtert, dan leg je het hem maar gewoon even uit. Ik praat wel met Goedmoedt als hij weer terug is. Oké? Zeg maar dat het een noodgeval is. Doe je dat?’

‘Ja, pa, dat komt wel in orde. Harry is de kwaadste niet.’

‘Nee, dat weet ik wel, maar stel... nou ja, laat ook maar. Schiet nou maar op, anders kom je eerst al te laat ook.’

‘Hoe laat komt die trein ook alweer aan?’

‘Half elf. Je laat haar niet wachten, hoor! En, Janneman, kijk eens aan?’

‘Ja?’

‘Gedraag je alsjeblieft, jongen.’

‘Geen zorgen, ouwe,’ grijnsde Jan.

‘Je weet nog wel waar de familie woont, hè. Aan de...’

‘Pa! Allemachtig, man.’

Even later trok hij de deur achter zich dicht en sloot zich aan in de colonne die onderweg was naar de fabrieken. Er hing een kille ochtendmist tussen de huizen en je kon de herfst al bijna ruiken. Soms was het alsof dat het enige was dat veranderde – zomer, herfst, winter, voorjaar, zomer, herfst, winter... en elke dag stroomde de wijk leeg, de voordeuren die opengingen en weer dicht werden geslagen, petten, klompen, honderden waren het er, de onstuimige jochies die nog maar net van de weversschool kwamen, de warrige jongens die wankelend naar buiten vielen, sommige nog in de roes waarin alles werd vergeven en vergeten, andere alweer in gevecht met de werkelijkheid die niets vergaf en niets vergat, de bedaagde vaders die stilletjes hoopten dat de laatste baby ook echt de laatste zou zijn, de vermoeide ouderen die de dagen aftelden terwijl de jaren voorbij waren gegaan – honderden waren het er, klein, groot, jong, oud, dik, dun, een langgerekt leger van ledematen dat zich dag in, dag uit in hetzelfde tempo richting de poorten van de fabriek verplaatste.

Een rij of acht verderop ontwaarde Jan de lange gestalte van Gijs en het hobbелende gangetje van Ab. Hij zette er de pas in tot hij achter ze liep en tikte met zijn wijsvinger tegen Gijs’ oor. Gijs en hij waren al bevriend sinds de tijd dat ze samen bij juffrouw Brons in de klas zaten en na school appels gingen jatten in de boomgaard van boer Van Vliet.

‘Kolere, Jantje, ik schrik me kapot! Schooier!’ foeterde Gijs. Hij grijnsde zijn scheve tanden bloot.

Jan ging naast hem lopen en gaf Ab nog een snelle pets op de klep van diens pet.

‘Weet je wat ik straks ga doen, jongens?’

‘Als ik dat wist, liep ik hier niet, kerel. Dan ging ik lekker op de

kermis zitten, wat dacht jij! Net als dat wijffie van Rikus vroeger.’ Ab knipoogde en Jan rolde met zijn ogen.

‘Godsamme, manke,’ zei Gijs, ‘het is echt altijd hetzelfde met jou, hè?’

‘Kan ik er wat aan doen. Warrink stelt domme vragen, maatje,’ kaatste Ab meteen terug. ‘Vertel ons nou maar wat je gaat doen, dan zijn we van het gelazer af.’

‘Nou, het zit dus zo,’ begon Jan. ‘Pa kan ineens niet meer op of neer...’

Abs wenkbrauwen schoten omhoog – zoals Jan en Gijs elkaar al een leven lang kenden, zo gingen Ab en Janus ook al een mensenleven terug. ‘Wat? Wat heeft ’m?’

‘Ja, dat weet ik ook niet, hè. Ik ga straks naar de dokter, maar eerst moet ik wat anders doen. Juffrouw Goedmoedt komt straks namelijk aan uit Amsterdam. Met de trein. En jullie kennen die ouwe: de familie Goedmoedt gaat voor alles. Dus nou moet ik de juffer ophalen, want een dame alleen van station naar huis laten reizen is natuurlijk levensgevaarlijk.’

Gijs lachte, maar Ab keek serieus. ‘Die ouwe van jou, jochie, die heeft daar wel groot gelijk mee, er loopt soms raar volk bij de weg.’

Gijs begon ondertussen te fluiten en keek Jan snaaks aan. ‘Zo, zo, Jantje,’ sprak hij, ‘de dochter van de baas ophalen... dat is wat.’

Terwijl ze door de fabriek richting hun getouwen liepen, keek Jan zoekend om zich heen, tot hij naast een van de sorteertafels Harry zag staan. ‘Zo terug,’ gebaarde hij naar Ab en Gijs en hij holde naar de voorman. Hij stak zijn hand op en wees richting de gang die langs de weefzaal liep. Harry kwam achter hem aan.

‘Zeg, Harry...’ begon Jan toen ze voorbij de dikke klapdeuren waren en het kabaal uit de weefzaal iets minder doordringend was, en hij legde uit wat er aan de hand was.

‘Ja, verdomme, en daar kom je nu mee,’ brieste Harry.

‘Het spijt me, eerlijk waar, maar ik kan er niks aan doen. Luister, ik

heb de jongens al gevraagd bij te springen, ze nemen ieder een touw over en ik weet zeker dat Dirk de andere twee wel in z'n eentje redt. En ik blijf geen uren weg, hoor. Naar de baas voor de automobiël, naar het station en de juffrouw naar huis brengen en daarna meteen terug.' Dat hij ook nog langs de dokter wilde, hield hij voor zich.

'Nou, hopelijk weet je wat je doet. Vergeet niet uit te klokken, anders zijn de rapen gaar. En als Dirk het verprutst, kom dan niet zaniken, hè. Het is je eigen verantwoordelijkheid als je straks een paar dagen droog brood moet vreten, jongen, dat weet je. En met je vader die platligt...' De voorman trok veelbetekenend zijn wenkbrauwen op.

Buiten de fabriekspoort zette Jan er meteen de pas in. Het was nog een behoorlijk stuk naar de Lindehorst: zomaar een half uur als hij flink doorliep. Tegen de tijd dat hij het grote hek aan het begin van de oprijlaan passeerde, voelde hij het zweet langs zijn rug lopen. Hij pakte een zakdoek uit zijn zak en wiste zijn voorhoofd. Hij was vergeten hoe imposant de villa was; alleen al het trapbordes met de vijf zuilen boezemde ontzag in. Hij keek even omhoog, naar het balkon dat over de volle breedte van het huis liep en door de zuilen op het bordes werd gestut. Langs een van de luiken op de eerste verdieping liep een lange klodder van iets wat eruitzag als vogelstront. Hij haastte zich langs de bloemenborders naar de zijkant van het huis. Daar kon hij naar binnen, had Janus hem verteld: de zijdeur links, het halletje door en dan kom je vanzelf in de bijkeuken – 's morgens is Mirjam meestal daar aan het werk. Omdat hij het een beetje vreemd vond om zomaar door te lopen, kondigde hij zijn komst met een luid 'volk!' aan, maar toen hij niets hoorde, besloot hij het er toch maar op te wagen.

Via een kil portaaltje kwam hij in de bijkeuken terecht. Achter hem viel de deur dicht en hij keek nieuwsgierig om zich heen. Op de planken langs de wand stonden de pannen, koekenpannen, juspan-

nen, braadpannen en braadsledes hoog opgestapeld. Tegen de achterwand lag allerhande keukengerei: bakblikken en puddingvormen, een in elkaar gestapelde partij zeven, een stuk of tien koffiekannen en allerlei spullen waarvan hij de naam niet eens zou weten, laat staan dat hij wist waartoe het allemaal diende. Centraal in de bijkeuken stond een houten hakblok, op de tafel ernaast een vleesmachine. Snel liep hij verder naar de deur die naar de keuken leidde – die naast het schakelbord, de andere deur gaat naar de kelder, had Janus gezegd.

In zijn herinnering was de keuken ontzaglijk groot, maar eenmaal over de drempel moest hij verbaasd constateren dat ook dat niet klopte. Niet dat het klein was, maar zo groot als in zijn herinnering, nee. In de hoek, achter een groot zwart fornuis, stond Mirjam. Waarschijnlijk had ze het fornuis al vroeg opgestookt, want het was warm. Hij kuchte richting haar licht schommelende rug en toen ze niet reageerde, deed hij dat nog eens, nu wat harder. Ze draaide zich abrupt om.

‘O, Janneman, ben jij het! Ik schrik ervan, ik had je vader verwacht.’ Ze legde de pollepel op het aanrecht, deed het deksel op de pan en veegde haar handen af aan haar lange schort. ‘Zo,’ zei ze, maar ineens veranderde haar gezichtsuitdrukking. Snel stak hij een hand op om haar gerust te stellen.

‘Pa is door z’n rug gegaan. Hij kan niet meer op of neer, echt waar niet. Maar je kent hem, hij wilde toch de juffrouw ophalen, maar dat gaat niet – hij kan z’n nest niet eens uit. Dus nou moet ik, het is hem zijn eer te na om haar een rijtuig te laten nemen. Dus, zodoende.’

‘Och, wat is het toch een eigenwijs stuk verdriet, die vader van je.’

‘Dat is ’m zeker,’ beaamde Jan en hij lachte. ‘Hij zei dat ik hier moest zijn voor een pet en al dat spul meer.’

‘Ja, ja, dat klopt, hoor. Kom maar gauw mee naar de provisiekamer, dan kun je daarna meteen door, ik geloof dat juffrouw Sara al over twintig minuutjes arriveert, is het niet?’ Ze wierp een blik op

de klok op de schouw en toen Jan haar blik volgde, constateerde hij dat hij werkelijk haast moest maken.

‘Hij loopt een paar minuten voor,’ zei Mirjam, ‘niet schrikken.’ Ze draaide aan wat knoppen van het fornuis en gebarde toen dat hij haar moest volgen. Op de drempel van wat de provisiekamer moest zijn, bleef Jan staan. De wanden gingen schuil achter open kasten, stuk voor stuk van vloer tot plafond. In de gauwheid telde hij zes van die kasten, van onder tot boven vol met potten jam en gewekte groenten en flessen vruchtenbrandewijn, strak in het gelid en met de sierlijk beschreven etiketten keurig naar voren gedraaid. De andere kasten waren gevuld met blikken, dozen en zakken, ook weer voorzien van etiketten: meel, las hij, suiker, kaneel, peper, zout, eieren, aardappels, nootmuskaat, kerrie, gepekeld vlees, gepekeld vis en, op de onderste planken, soda, zeep, azijn, petroleum, kaarsen, lucifers. Op de grond stonden nog wat kisten met appels en peren. In zijn hoofd telde hij het aantal gezinsleden: Sara had nog drie broertjes, plus meneer en mevrouw zelf natuurlijk. Onwillekeurig schudde hij zijn hoofd.

‘Hier, jongen, trek dit maar aan,’ onderbrak Mirjam zijn gedachten. Ze trok hem zijn jas uit en bekeek hem kritisch toen hij de glanzende knopen van de lange chauffeursjas had dichtgeknoopt.

‘Jij en je vader hebben in elk geval dezelfde lengte, dat scheelt,’ zei ze, terwijl ze de stof rond zijn middel even vastpakte. ‘Nou ja, het is eenmalig, hè,’ besloot ze berustend. Hij pakte de pet van haar aan en zette die op zijn hoofd.

‘Zo?’

‘Keurig. En juffrouw Sara zal wel blij verrast zijn, denk je niet?’ Hij knikte, niet zeker van wat hij zeggen moest, óf hij wel iets zeggen moest, maar gelukkig – daar duwde Mirjam hem al voor zich uit: ‘Ga maar gauw, anders kom je echt te laat. En ik ga straks wel even bij je vader kijken, neem ik meteen wat eten voor hem mee. Sterke kippensoep, daar is hij gek op.’